

TARİHTE RUS YÖNETİMİ ALTINDAKİ HAY-ERMENİLER VE GÜNEY KAFKAS'TAKİ İSKÂN POLİTİKASI

*Rus Çarı I.Petro'nun askerlerinin
Bakü'ye saldırısı. 1723*

Giriş (Tarihi Seyir). 1715'ten günümüze kadar Rusya'nın vazgeçilmez Kafkas siyasetinin baş aktörü Ermeniler olmuştur. Ermeni meselesi, aslında ilk kez Rus Çarı I. Petro döneminde (1672–1725) Rus politikasının bir parçası haline gelmiştir. O, 1722'de düzenlediği Hazar seferiyle Kafkaslarda tutunmak için merkezi Bakü olmak üzere Hazar'ın batı kıyısında bir Ermeni krallığı oluşturmak istemiş ve bu amaçla bölgeye dağılan ve genel anlamda ticaretle uğraşan Ermeni cemaatlerinin listesini hazırlayarak Mazandaran'dan başlayıp Dağıstan'a kadar olan Azerbaycan topraklarına yerleşmelerine çalışılmıştır. Ancak bu plan o dönemde başarılı olmamış, Ruslar bu hedeflerine yüz yıl aradan sonra 1828'de İran, 1829'da Osmanlı ile yaptıkları Türkmençay ve Edirne antlaşmalarıyla ulaşabilmişlerdir. Bu antlaşmalar gereği Osmanlı ve İran'dan göç ettirilen Ermenilerden müteşekkil merkezi Erivan olmakla bir Ermeni tampon bölgesi oluşturmayı başarmıştır.

Bu bağlamda Güney Kafkas'ta bağımsız bir Ermeni devleti kurmak için heveslenen Ruslar, 1905–1907 yıllarında Türklere karşı geniş çaplı siyasi ve kanlı eylemler

gerçekleştirdi. Bu eylemler neticesinde 1918'lere geldiğinde Türk topraklarında bir "Bağımsız Ermenistan Devleti" kurulmuş oldu. 1918'e kadar oluşturulan bu tampon bölgede Ermeniler hep azınlık olarak kaldılar. 18. asırda Kafkasları ele geçirmek için geniş çaplı savaş faaliyetine başlayan Çarlık Rusya'sı ve Batılı ülkeler, 19. asırda kendi amacına ulaşmıştır. Ermenilerin Kafkaslara ve Kuzey Azerbaycan'a yerleştirilmesi ve güçlendirilmesinin esas

Lenkeran kalesinin Rus birlikleri tarafından işgali. 1813

sebebi Rusya ve diğer güçlerin bu arazide yürüttüğü Hıristiyanlaştırma ve doğal zenginlikleri ele geçirme siyasetinin sonucu idi. Oysa Kafkas'ta var olan farklı kimlikler, bu coğrafyada Rus-Ermeni faktörünün ortaya çıkışına kadar bir arada yaşamayı sürdürdüler. Bu birliktelik 1905 yılına kadar normal bir şekilde devam etmiştir.

Özellikle Rus Çarları Ermenilere yakınlık göstermiş, onlar da buna karşılık Çar ordusuna katılmıştır. Ermeni cemaati, 1722'de I. Petro işbaşına geçişini kutlamak için Gürcü Çarı VI Vahtang ile birlikte İran Şahı Hüseyin'e karşı isyana girişmiştir. Öte yandan Rus Çarı Nikolay da İran ve Ermenistan Ermenilerini aynı patrikhane altında birleştirmek istemiştir. Yönetimi elinde bulundurmak isteyen Rus devlet erkanı Ermenileri himaye ederek hiç kuşkusuz onları kendilerine sadık hale getirmişlerdir. Hatta Ermeniler, İrevan Müslüman-Türk Hanlığı işgal edilirken Ruslara yardım ettikleri de bilinmektedir. Rus işgalinden önce İrevan Hanlığında yaklaşık 700 Ermeni ailesi vardı ve bunlar buraya İran'dan gelmişlerdi. Konuya ilişkin hem Osmanlı hem de Rus arşivlerindeki istatistiği bilgi-

ler kayda değerdir. Şöyle ki Karabağ Hanı İbrahim Halil Han döneminden 1914'e kadar Karabağ ve Kafkaslardaki genel nüfus durumu aşağıdaki şekilde görülmekteydi: "Karabağ vileyetindeki Müslüman sayısı yaklaşık 1 milyon 174 bin, Rus nüfusu 34 bin, Gürcüler bin 107, Ermeniler ise 177 bin. Rus yönetimi bütün Kafkaslardaki Müslüman sayısını 4 milyon 679 bin 487 olarak belirtmiş. Buna karşılık Türk tarafı Gence'deki Müslüman sayısının 1 milyon 500 bin, Kafkaslardaki toplam Müslüman sayısının ise 7 milyon civarında olduğunu tespit etmiş. (7)

1803'te Doğu Bayazıt'ta yaşayan Ermenilere Çarlık Rusyası çağrıda bulunup, onlara kapılarını açık olduğunu bildirir. Bunun üzerine Ermeniler, "Eğer Erivan tamamen Rus askerleri tarafından kuşatılır ve bütün Ermeniler buraya yerleştirilirse, biz de gelmeye ve himayeniz altına girmeye hazırız" diye haber göndermiştir. Ermeniler Rusların destek ve teşvikleriyle Kafkaslara yerleştirilir. Bu dönemde Rusya, Karadeniz ve Boğazlara hakim olmak için "Ermeni sorunu" yaratıp, Hıristiyan Ermenileri Müslümanların zulmünden kurtarıyor gibi bir rol üstlendi (23).

Sıcak denizlere açılma amacıyla hareket eden Çarlar, Kafkas üzerinden bu amaca ulaşmak için harekete geçtiklerinde burada yaşayan Gürcü ve Ermeni toplumları değil, Müslüman toplulukları karşılarında buldular. Ruslar ve diğer büyük güçler Kafkaslarda Müslümanlara karşı daima Ermenileri kıskırtmış ve silahlandırmıştır. İşte bu kıskırtmalar, büyük devletlerin çıkar hesapları, Ermeni olaylarını ihanet ve iftira noktasına taşımış, Doğu Anadolu ve Kafkas toprakları üzerinde bir "Büyük Ermenistanın" kurulacağı hayaline kapılmalarına sebep olmuştur. Bunun için her iki coğrafyada nüfus dengeleriyle oynanması ve bunun neticesinde topraklarına toprak katarak giderek genişlemesi gerekirdi.

Böylece Kafkaslar, geçtiğimiz yüzyılın evvelerinde başta Azerbaycan olmak üzere, Gürcistan ve Ermenistan, büyük devletlerin siyasi güdümünde etnik, dini, ekonomik, kültürel ve sosyal kargaşa içine sokuldu. Rusya'nın tutarsız tavrı ve yeni siyasi güçlerin bölgeyle olan ilişkisi sonucunda içteki dengelerin büsbütün altüst olmasına, özellikle Azerbaycan arazileriyle oynanması **(Ta ilk yıllardan işgal edile gelen Kuzey Azerbaycan arazilerinin yüzölçümü, sırasıyla: 1) 200 bin km², 2) 130 bin km², 3) 114 bin km², 4) 87 bin km²)** Güney Kafkas'ı etnik çatışmaların en yoğun olduğu bölge konumuna getirmiştir. Ermenilerin Ermenistan'da çoğunluk olması önce Çarlık rejiminin akabinden Taşnak, Bolşevik ve Soyvet Rus yönetiminin 1800-1890, 1905-1915, 1918-1920, 1946-1960, 1988-1993 yıllarında ve günümüze kadar bölgedeki Müslüman Türklere karşı yapılan etnik temizlik ve sürekli nüfus dengelerinin üzerinde oynanan iskân politikalarla mümkün olmuştur. Bu kadar kasıtlı iskâna rağmen, 1923'te Karabağ nüfusunun % 68'i Türk, % 32'i Ermeni idi.

Çar Rus Yönetiminin Ermeni İskân Politikası. Bugünkü Ermenistan ve Ermeni kimliğinin daha çok Rus siyasi aklının bir icadı olduğunu söylemek hiçte yanlış olmayacaktır. Aslında Rusya, Ermenileri kendi amacı doğrultusunda kullanırken hiçbir zaman Ermenilere samimi dost olmamıştır. Ermeniler de bunun farkında oldukları halde güç ve geç de olsa kendi hayallerine ancak Ruslar aracılığıyla ulaşacaklarına inanmışlar. Çünkü Ermeniler, bir Ermeni coğrafyasının oluşmasında Ruslara her zaman minnet duymaktadırlar ki bunda da kendilerince haksız sayılmazlar.

18. asırda Kafkasları ele geçirmek için geniş çaplı savaş faaliyetine başlayan Çarlık Rusya'sı ve İran, 19. asırda kendi amacına ulaşmıştır. Gülistan (12 Ekim 1813) ve Türkmençay (10 Şubat 1828) Antlaşmaları bunun neticesi olmuştur. 1800'lü yılların başında Ruslar'ın Kafkasları işgaliyle 1806'da Karabağ Rus idaresi altına girdi. Ruslar, Karabağ'daki han ailesine saldırarak katlettiler ve 1826'da da hanlık rejimine son verdiler. Ancak Rus idaresi döneminde de Karabağ Azerbaycan'ın bir parçası kabul edilmekte ve Ermenistan'da hüküm süren İrevan Hanlığıyla birlikte nüfusunun tamamı Müslümanlardan oluşmaktaydı. Ruslar İran'la yaptıkları Gülistan ve Türkmençay antlaşmaları, Osmanlı İmparatorluğuyla da yaptıkları 1828-1829 savaşının şartları gereği 1830'lu yıllardan itibaren Karabağ ve Erivan bölgesinde İran ve Anadolu'dan çok sayıda Ermeni göç ettirdiler. 1890'da toplam olarak bölgeye 1 milyon civarında Ermeni göç ettirilmişti. (19)

Ermeniler, başlıca olarak İrevan, Nahçıvan ve Karabağ Hanlıklarının topraklarına yerleştirildi. Buradaki yerli Müslüman nüfus ise, zorla diğer bölgelere göç ettirildi. Bu olay özellikle Karabağ ihtilafının ilk aşamasını oluş-

Ermenilerin yerleştirilmesinin ardından Azerbaycan'ın İrevan kentinde Azerbaycanlıların izleri silindi. İrevan'da camilerin yıkılması

turmaktadır. (18) Rus araştırmacı Glinka'nın da belirttiği gibi, "Bu aslında nüfusu Müslümanlardan ibaret olan arazilerde Hıristiyan nüfusun sayısını mümkün olduğu kadar artırmak politikasının bir parçasıydı". Sadece, 1828'de İran'dan Kafkas ötesine 8 bin 249 Ermeni ailesi, yani 41 bin 524 Ermeni nüfusu göç ettirildi. 1829-1830 yılları arasında Rus yönetimi İran'dan 40 bin, Osmanlı Devletinden de 84 bin Ermeni tebaasını Kafkas ötesi, özellikle de Azerbaycan'da iskân ettirdi. İzlenen bu politikalarla kısa sürede gerek Karabağ'ın, gerekse de Türkiye sınırındaki Nahçıvan ve İrevan hanlıklarının nüfus yapısı alt üst edilmişti. (11)

Bu konuda Rus araştırmacı Şavrov adeta tarihi itiraf ta bulunmuştur: "Halihazırda Transkafkasya'da yaşayan 1 milyon 300 bin Ermeni'den 1 milyonu yerli Ermeni değildir, bunları biz buralara yerleştirdik. Sahte belgelerden yararlanarak yurtsuz Ermenileri toprak ve devlet sahibi yaptık". (25) Bu konu Osmanlı arşiv vesikalarından şöyle nakledilmektedir: "Tebaa-i Osmaniye'den olup Kanun-

Evvel-i Efrenci'nin yedisine kadar Rusya'nın Reni Kasabasında içtima eden ve adedleri 4031'e baliğ olan Ermeni gönüllülerinin Kafkasya'ya sevk olundukları Kalas Şehbenderi Haydar Bey tarafından 1914 tarihli telgrafname-de bildirilmiştir" Bu telgraf Hariciye Namına Umar-i Siyasi Müdür-i Umumisi Ahmet Reşit Bey tarafından 1333 (1914) senesinde gönderilmiştir. (6)

Rusların desteğiyle Müslümanlardan çok daha hızlı adımlarla modernleşme sürecine giren Ermeniler sonuç olarak başta petrol olmak üzere Azerbaycan ekonomisinin gelişmesiyle daha karlı çıktılar. Böylece Bakü nüfusunun en varlıklı kesimini Ermeniler oluşturdu. 1872 petrol imtiyazları ihalesinde Türklerin % 5'lik başarılı teklifine karşı, Ermenilerin aldıkları pay bunun on misli oldu. 167 çoğu küçük petrol firmasından 49 tanesi Azerbaycan Türkü iken, zengin Ermeni aileleri olan *Mirzoevler*, *Mailovlar*, *Liazonovlar*, *Aramyanlar*, *Tavetosyanlar* ve *Mantaşyanlar* 55 orta ve büyük çaplı işletmenin sahibidiler. Bakü'de ekonomik olarak büyük bir güce sahip

olan Ermeni burjuvazisi ciddi bir güç olarak belirmişti. Ermeni kapitalistleri olarak gösterilen Mantaşyan, Aramyan, Liazanov, Mirzoev elindeki müesseselerde tümüyle Ermeni işçilerini çalıştırmaktaydı. Yaklaşık 15 bin kişinin yaşadığı küçük bir şehir olan Bakü, 1913'te 214 bin şehir merkezinde, 119 bin sanayi bölgesinde yaşayan kalabalık bir şehre dönüşmüştür. Ancak bu hızlı büyüme nüfus dengesini de tümünden bozmuştur. Buna göre, şehirdeki daimi nüfusun 95 bini Türk, 90 bini Rus ve 63 bini Ermeni idi. (17) Bakü'deki Ermeni topluluk için yaptığı bir tanımlamada G. R. Suny: "Müslüman Türkler için bağlılık birincil olarak din iken, Ermeniler için ulustu" demektedir. Görüldüğü üzere Ermeniler kısa sürede ulus bilincini yakalamışlardır. Bunda Ermenilikle özdeşleşmiş *Grigoryan Hıristiyanlık* anlayışının da etkisi büyük olmuştur. Üstelik Ermeniler kendi dillerinde konuşmaktaydı. (21)

Bölgede en vasıfsız olarak gösterilen topluluk Azerbaycan Türkleri idi. Türkler koloni düzeninde yaşıyor ve üzerlerinde hafiflemesi imkânsız bir Rus baskısı mevcuttu. Toplumun büyük bir kitlesi eğitimsizdi. Dini duygular milli kimlik olarak tanımlanmaktaydı. İşsiz oldukları gibi, işveren kesimleri de yok denecek kadar azdı. Türkler oldukça zor şartlar altında aydınlanma sürecini başlatmışlardı. Ermeniler arasında kendi iş yerini kuran serbest işçilerin oranı % 4.83 iken ve oran hızla artarken, Türkler arasında bu oran % 0,7'i zor buluyordu. Yine şehirleşme nüfusu en yüksek oranla, yani % 39'la Ermenilerin elindeydi. Bu karşılaştırmalarda Ermeni nüfusunun etnik olarak gelişme gösteren bir kimlik ortaya koyduğunu görmekteyiz. Nitekim siyasallaşma süreci bu etkin kimlik oluşumundan sonra filizlenmeye başlamıştır. Azerbaycan genelinde üstünlük elde eden Ermeniler, bundan kendi çıkarları doğrultusunda oldukça rahat yararlanmaktaydı. (8)

Türkler, Ruslar ve Ermeniler bölgede üç büyük gurubu teşkil etmekteydi. Türkleri, oranları % 40- % 50 arasında değişen diğer Müslüman guruplar takip ediyordu. Bunlar İran ve Dağıstan'dan göç eden kişiler olup, yarı işçi, yarı köylü en az şehirleşmiş gruptu. Petrol endüstrisinde çalışanlar daha çok vasıfsız ve düşük ücretle çalışan Müslümanlar idi. Daha yüksek ücretli işler ise Ermeniler ve Ruslar tarafından yapılmaktaydı. Azerbaycan'daki dönemin nüfus oranlarına bakıldığında, Ermenilerin dışındaki diğer milletler Türkler etnik olarak değil, dini özelliklerine göre sınıflandırılmıştır. Bu nedenle Türklerin sayısı Sünni ve Şii olarak iki grupta verilmiştir. (24) Bakü başta olmak üzere bölgenin Müslüman nüfuzu *636 bin 900 (% 81.13)*, buna karşılık *Hıristiyanların toplam nüfuzu ise 130 bin 49 (% 15.5) olup, bu nüfuzun 66 bin 542'si Gregoryen*

Ermeniler (% 8.48), 41 bin 672'si ise Ortodoks Ruslar (% 5.31) oluşturmaktaydı. Musevilerin sayısı ve oranı ise 9 bin 492 (% 1.21) ve 1.805 (% 0.22) Katolik yaşadığı bilinmekteydi. (13)

Türk nüfusa uygulanan baskı ve göç politikası, Çarlık idaresinin Azerbaycan'ı ilk ele geçirdiği zamandan itibaren başlamıştır. Bu bölge potansiyel bir hammadde kaynağı ve Rusya'nın diğer bölgelerdeki halkları iskân ettirebileceği müsait, stratejik öneme sahip bir bölge olarak görülmüştür. Rus taraftarı halklar ve azınlıklar (Ermeniler, Gürcüler ve Yezidiler) bu bölgeye göç ettirilerek Azerbaycan ile Türkiye arasında bir tampon bölge oluşturmak istenmiştir. Ermenilerin iskân politikası çerçevesinde Rusya, Ermenilerin Azerbaycan'a göç etmelerini sağlamak için İrevan ve Nahçıvan'da göç komiteleri oluşturmuş ve göç edenlere özel imtiyazlar vermiştir. Böylece Azerbaycan topraklarının demografik yapısı Ermeniler lehine değişmeye başlamıştır. (19)

Ermeniler ve Türkler arasındaki ilişkilerin esası A. Griboyedov, Knyaz Argutyayn ve General Ter-Gukasov'un yardımlarıyla Ermenilerin geçici olarak Bakü, Karabağ, Nahçıvan, Gence, Quba vb. yerlerde yerleştirmeye başladığı bir zamanda atıldı. Ermenilerin gelmesiyle Türklerin yaşadıkları topraklar azalmış olsa bile hiç kimse onlar ile ilgilenmedi. Azerbaycan Rus idaresinin işgali altına girmeye başladığı andan itibaren Ermeniler, Çar hâkimiyeti ile yerli halk arasında bir nevi aracı durumuna geldiler ve devlet hizmetlerine alındılar. (2)

Rusya'daki işçi ve köylülerin ihtilal harekâtı 20. yüzyılın başlarında tekrar filizlenmeye başladı. Bu olaylar özellikle Kafkas ötesinde büyük yankı uyandırmıştır. Kafkas'taki grev hareketleri esas itibarıyla milli bağımsızlık mücadelesi olduğu da söylenebilir. Bu hareketlenme köylüler ile ittifak kuran işçi sınıfı arasında gerçekleşmekteydi. 20. yüzyılın başlarında meydana gelen genel grevler Çarın emriyle kuvvet kullanılarak kısa sürede bastırıldı. (1)

Rusların Müslüman ve Gayrimüslimler arasında nifak tohumları yayması üzerine Ermeniler, kendi planlarını uygulamaya koyuldular. İlk olarak kilise ve vakıfların idaresini kendi ellerine aldılar. Öte yandan Müslümanlar aleyhine çıkışlar yapmak için Rusya'dan himaye edilmeye başladılar. (27) Rusya'da büyük nüfuz elde eden "Menşevik" (işçilerin sosyalist fırkası) teşkilatının Kafkaslar ayağına Ermeniler ve Gürcüler dâhil olmayı başardılar. Kafkaslarda meydana gelen gaflet ortamından yararlanmak isteyen Ruslar, Ermeniler aracılığıyla propaganda faaliyetlerini yaymağa başladı. (3) Bu faaliyetler neticesinde Ermeni ve Rus ittifakı sonucu zarar gören ve kaybedenin de her iki tarafın olduğunu, kazananın ise sadece Rus olduğu şöyle dile getirilmektedir: "Çar devriminde

*Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu'nun
100.000 Azerbaycanlının anavatanları Ermenistan'dan
Azerbaycan'a yerleştirilmesine ilişkin kararnamesi. 1947*

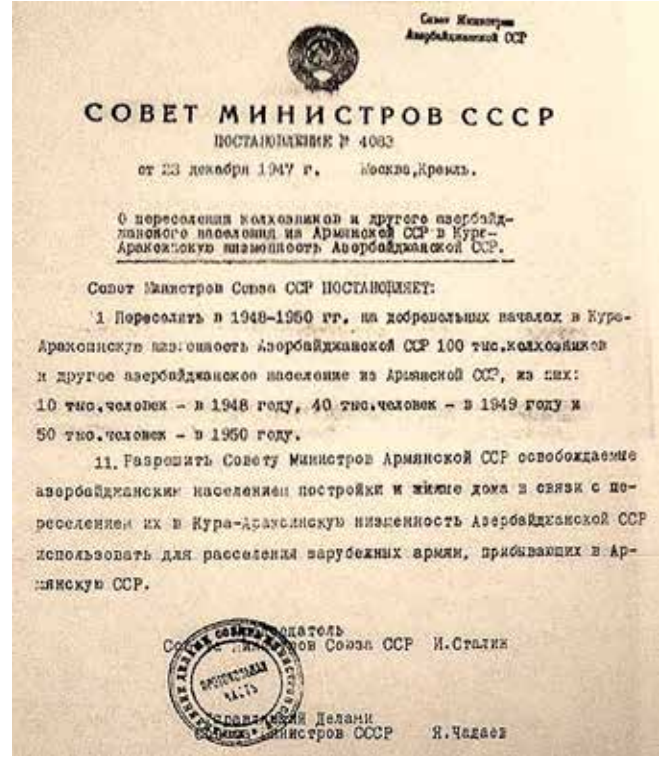
Ruslar Azerbaycan'daki etnik anlaşmazlıkları körüklemiş ve iki toplum arası savaşı alevlendirmiştir. Türkler ve Ermeniler boyunduruğu altında yaşadıkları Ruslara karşı savaşıcaklarına birbirilerine karşı savaşımlardır. Hem Türkler hem de Ermeniler birbirilerini düşman kabul etmenin acı derslerini böylece öğrenmiş oldular. Çoğu da ne kan ne de savaş istiyorlardı. Ama taraflar için bu yönden ortam çoktan planlanmıştı. Tarih boyunca her iki taraf da öldü ve öldürüldü". (16)

K. Kartal, Ermeniler ve Ruslar ile ilgili yaşadığı olaylardan yola çıkarak hatıralarında yer alanları şöyle ifade etmektedir: "Rusların ve Ermenilerin Türk toprakları üzerinde daima gözü olmuştur. O yüzden her ikisi de bizim düşmanımız. Bu zihniyetimize onların bize karşı duyduğu kinleri ve mezalimleri yol açmıştır. Benim Rusya'da, Ruslar ve Ermeniler ile birlikte yaşadığım yıllarda şahit olduğum olaylar bunlara örnek teşkil etmektedir. Bunun için daha çok 'ırkçılık', 'Hıristiyanlık' ve 'kiliseyi' kullanmışlardır". (14) Bu konuda Yelizavetpol (Gence) Gubernatörü (Vali) A. Kaçalov şunları yazmıştır: "Irkçılık Ermeni milletin başlıca özelliğidir. Her bir Ermeni kendisini herkesten, Rus, Gürcü ve Tatar'dan (Azerbaycan Türkü) yüksek, akıllı, kurnaz, cömert ve becerikli bilir. Ermenilerin ırkçılığı; kendi dinine bağlılık, açgözlülük, her kötülüğü yapan, paraya inam, zenginlik ve sermaye karşında bir kul olarak tapınma şeklindedir. İşte bunlar Ermenilerin yaratılıştan olan özelliğidir". (4, 5) Moskova Panislamist cemiyetinin reisi General S. Dovitch, "L'Europe Sans Turquie" adlı eserinde (1913) Ermenilerle ilgili dört alternatif bulunduğunu yazıyordu:

- Avrupa kontrolünde Türk ıslahı*
- Tam bağımsızlık*
- Yarı bağımsızlık*
- Rusya'ya katılmak*

Dovitch, Ermenilerin Rusya'ya katılmasını öğütüyor ve şöyle diyordu: "Rusya'ya katılmak Ermenilerin refahı, mutlulukları ve geleneklerinin sağlanması için tek çaredir". Ermeniler bu aşamadan sonra Rusya'ya var güçleriyle sarılırlar ve ona destek olurlarsa, onun sayesinde bağımsız devlet olacakları hayali ile hareket etmişlerdir. (12)

Çar I. Petro, 'vasiyetnamesinde'; "Türkiye ve Azerbaycan'ı yok etmek için Gürcistan dâhil olmak üzere tüm Kafkasya'yı işgal ederek, Ermenileri kullanıp, onların oyalanması için az toprak parçası verilmesi vurgulanmıştır". Azerbaycan'ı (Kuzey-Güney olmak üzere) parçalamak,

Kırım ve Kafkasları işgal altında tutmak, Ermenistan ile işbirliği yapmak onların esas planlarını oluşturmuştur. 1725'te kaleme aldığı vasiyetnameyi günümüze kadar olan tarih sürecinde incelersek; Rusya'nın kendi topraklarında değişik zamanlarda yaklaşık 2,5 milyon Müslüman'ı Anadolu topraklarına nasıl sürdüğünü? 1878'de İstanbul'u alabilmek için Yeşilköy'e kadar nasıl geldiğini? Kafkaslar'daki Hıristiyan nüfusu çoğaltabilmek için nasıl çalıştığını? Azerbaycan ile Türkiye arasına Hıristiyanları yerleştirmek için, İran ve Türkiye'den, Hıristiyan nüfusların nasıl kaydırıldığını? Karabağ'ın Türk nüfusunun nasıl Anadolu'ya kaydırıldığını? Polonya'nın başına nelerin geldiğini? İran ile Türkiye arasındaki Şii ve Sünni ayrımıcılığın nasıl körüklendiğini? İran ile Osmanlı ve günümüz Türkiye'nin mezhep farklılığından dolayı tarih boyunca neden düşman olduklarını? görebiliriz (6).

Sovyet Rus Yönetiminin Ermeni İskân Politikası.

Rus yönetiminin Ermenileri Kafkaslara iskân ve Azerbaycan topraklarında yürüttüğü politika sayesinde Ermenistan devleti kuruldu. Rus yönetimi bununla yetinmeyip Azerbaycan toprağı olan Borçalı bölgesini Gürcistan'a, Derbent bölgesini de Dağıstan'a ve kendisine bağlamıştır. Azerbaycan yönetimi göç politikasını kabul etmese de Moskova karşında hiçbir gücü yoktu. 23 Aralık 1947'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) Bakanlar Şurası'nın çıkardığı "Ermenistan'dan kolektif çiftlik sahibi ve diğer Azerbaycanlı nüfusun Azerbaycan

SSCB'nin Kür (Kura)-Araz ovasına göç ettirilmesi hakkında" kararname ile Müslümanlar asırlardır yaşadıkları yurtlarını zorla terk etmeye başladılar. Ermenistan'daki Türkler aynı iklim koşullarının geçerli olduğu Karabağ ve Nahçıvan'a değil, daha sıcak olan Kür-Aras ovasına göç etmeye zorlanmıştır. Yurt dışından gelecek olan Ermeniler için her türlü hazırlık yapılmış ancak göç ettirilen Türklerin temel ihtiyaçları bile karşılanmamıştır. Çifte standardın uygulandığı bu göç konusu ile ilgili olarak halkın tepkisinden çekinilmiş, alınan göç kararları Azerbaycan kamuoyundan gizli tutulmuştur.

1948 Haziran ayında Ermenistan'dan Azerbaycan'a yaklaşık 10 bin kadar Türk zorunlu göçte tabi tutulur. Aynı yılın Kasım ayında Ermenistan'dan Azerbaycan'a gelen toplam göçmen sayısı 10 bin 584'ü bulmuştur. Göçmenler eski yük trenleri ile yolculuk yapmışlardır. Trenler aktarmalı ve düşük hızla çalıştıklarından yolculuk günlerce devam etmiştir. 2 bin 834 kişilik 429 aile kendi imkânları ile yurtlarını terk ederek Azerbaycan'a gelmiştir. Hesaplamalara göre, 1949'da ise Ermenistan'dan 40 bin Müslüman göç etmeliydi, ancak bu imkânsızdı. Çünkü hiçbir hazırlık yapılmamış ve göçmenlerin başka illere yerleştirilmeleri de yasaklanmıştı. Ermenistan ile yapılan görüşmeler sonucunda bu rakam 15 bine indirildi. Ancak Moskova 40 bin Türkün göçü konusunda ısrarlı olmuştur. Sorunun aşılması için Azerbaycan Bakanlar Şurası Başkanı T. Guliyev, Sovyet Merkez Komitesi Sekreteri G. M. Malenkov'a müracaatta bulunarak, 1949 yılı için ancak 10 bin göçmeni karşılamak durumunda olduklarını belirtmiştir. Çünkü bu sayıdan fazla nüfus için daha çok ev, hastane, okul, iş ortamı, su ve elektrik teçhizatlarının yapılması gerektiği bildirilmiştir. Buna rağmen göçmen kartı verildiği halde yerleştirilemeyen pek çok insana

1918-1920 Azerbaycan Cumhuriyeti parlamentosu milletvekili rozeti. A.M.Topçubaşı'ya aittir. Azerbaycan Milli Tarih Müzesi

geri dönme şansı da verilmemiştir. 1949'da zor kullanarak, baskı yoluyla 54 bin insan göç ettirilmiştir. (26)

1950 yılı ile ilgili olarak kayıtlı toplam göçmen sayısının 65 bin olduğu belirtilmiştir. Ancak onlardan bir kısmının geri döndüğü çeşitli kaynaklarda farklı sayılar ile ifade edilmiştir. 1951'de de göç işlemlerine devam edilmiştir. Ancak bu yılda farklı bir uygulama yapılarak köylülere ilave, eğitim düzeyi yüksek Müslümanların da göçü planlanmıştır. Örneğin; öğretmen, doktor, ev hanımı gibi göç yasasında belirtilen vasıfları taşımayan insanlar da göç çerçevesine dâhil edilmiştir ki, gerekçe; göç eden diğer halkın eğitim-sağlık ihtiyaçlarını karşılanması olmuştur. 1952-1953 yıllarında da Ermenistan'dan Azerbaycan'a göç devam etmiştir. Bu yıllarda 3 bin 155 ailenin ve ilaveten bin 376 Türkün daha göçü karara bağlanmıştır. Resmi yapılan göçler 1953'de Stalin'in ölümünden sonra durdurulmuştur. Ancak yine de 1956 yılına kadar zorla yapılan göç olaylarının olduğu bilinmektedir. Stalin'in ölümünden sonra kısmen de olsa bir rahatlama dönemi olmuş, bu göçmenlerden bazıları hukuki yollara başvurarak tekrar kendi yurtlarına dönme hakkını kazanmıştır. Göçmenlerin nüfus sayıları ile ilgili olarak bazı ihtilaflar söz konusudur. Bunun nedeni resmi olmayan göçlerdir. (20) Resmi olmayan göçler, göçmen kartı olmadan yaptırılan göçlerdir. Bu uygulama muhtemelen Müslüman nüfusu az göstermek amacı ile yapılmıştır.

Ermeniler, yapılan göç siyaseti ile olası bir Müslüman probleminde karşı kendilerini garantiye alarak, rahat bir şekilde politikalarına devam etmiştir. Artık yoğun bir şekilde 1960'dan itibaren Karabağ ve Nahçıvan üzerinde toprak iddiasında bulunmaya başladılar ve kısa bir süre sonra da iddialarını eyleme dönüştürerek Türk topraklarını işgal aşamasına geçtiler. Bu doğrultuda Türklere haksız suçlamalarda bulunarak, hatta Ermeni yasaları daha ileri giderek Anadolu toprakları için, "Batı Ermenistan" ifadesi kullanılmaktadır. 1962-1973 yılları arasında Ermenistan'a sadece 26 bin Ermeni göç etmiştir. Moskova, uyguladığı politikasına rağmen Ermenistan'ı "Halklar Dostluğu" unvanı ile ödüllendirdi ve "Kür-Aras-Ararat-Hayestan" sözde kardeşlik nakaratları ezberletildi. Oysa Ermeniler sinsi planlarını Politbüro (Политическое бюро) koridorlarında hayata geçirmekteydiler.

19 Mayıs 1964'de 2 bin 500 Karabağlı Ermeni'nin imzaladığı bir dilekçe, SSCB Komünist Partisi Birinci Sekreteri Nikita Kruşçev'e verildi. Dilekçede Azerbaycan'ın 'şo-

venist' politikalar izleyerek Ermenileri ülkeyi terk etmeye zorladığından yakınıyor. Karabağ'ın Ermenistan'a ya da Rusya'ya bağlanması isteniyordu. Fakat dilekçeye cevap bile verilmedi. Anlaşılan SSCB hem kendi içindeki başka sınır tartışmalarını hem de Doğu Avrupa ülkeleri arasındaki benzer anlaşmazlıkları körüklemekten korkmuştu. SSCB'nin 1977 tarihli anayasasının 87. maddesiyle Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlılığı tekrar teyit edilince Ermenilerin umudu bir kez daha söndü. *Bu arada, 1920'lerde Karabağ nüfusunun % 95'ini (planlı yapılan iskan sonucu) Ermeniler oluştururken, bu oran 1977'de % 76'ya düşmüş, Müslüman nüfus % 24'e çıkmıştı. Nahçıvan'da ise 1923'te % 15 olan Ermeni nüfus, 1979'da % 1,4'e düşmüştü.*

1970'li yıllarda Ermenistan genelinde yaklaşık 3 milyon 37 bin 259 insan yaşamaktaydı. Bunun 2 milyon 725 binini Ermeniler oluştururken, geri kalanı ise Müslüman Türkler idi. Müslümanlar arasındaki nüfus artışındaki bu düşüklüğün nedeni yapılan göçlerdir. Özellikle Erivan'daki Türk nüfusun azalması dikkat çekicidir. Ermenistan'da Türklere karşı yeni bir gösteri dalgası yayılmaya başlamış, eski Zengibasar'da (Şimdiki Masis) yer alan Uluhanlı'da Türklerin ev ve işyerleri yakılmıştır. Bölgedeki Müslümanlar Türkiye sınırına (Kars-Ardahan-İğdir) kaçmak zorunda kalmıştır. Olaylar büyüyünce Sovyet askerleri Türk köylerinin bulunduğu kentlerin sınırında nöbet tutmaya başlamışlar. (21) Ruslar, Türk sınırına sığınan göçmenleri o zaman iktidarda olan Türk hükümetinden geri istemiştir. Maalesef geri verilen göçmenler sınırda kurşuna dizilerek katledilmiştir.

1985'de 'Glasnost' ve 'Perestroyka' diyen Mihail Gorbaçov'un iktidara gelmesi Ermenilerini yeniden harekete geçirdi. 1987'de 75 bin imzalı bir dilekçe Gorbaçov'a gönderildi. 25 Şubat 1988'de Ermenilerin dini lideri Katolikos I. Vazgen, Gorbaçov'dan, Karabağ halkının kendi kaderini tayin hakkını kullanmasına izin vermesini istedi. Ardından 27 Şubat'ta 19 bin Ermeni'nin yaşadığı Azerbaycan'ın Sumgayıt ilinde Türklere oluşan bir grup Ermenilere saldırdı ve resmi kaynaklara göre 26 Ermeni ile 6 Azerbaycanlı öldü. Olaylar yatıştıktan sonra Azerbaycan'da yaşayan 300 bin civarında Ermeni, Rusya ve Ermenistan'a göç ederken, Ermenistan'da yaşayan 250 bin civarında Müslüman da Azerbaycan'a doğru yola çıkmıştı. Moskova durumun vahametini anladı ve 7 Ocak 1989'da Karabağ bölgesini kendisine bağladı. Ancak, Azerbaycan'dan gelen baskılar üzerine fikir değiştirdi ve 28 Kasım 1989'da yönetimi yeniden Bakü hükümetine devretti. Bakü'de 26 Ermeni 6 Azerbaycanlının ölümüyle biten olaylar üzerine 20 Ocak 1990'da Kızıl Ordu olağanüstü hal ilan ederek Bakü'de katliam düzenledi. Aynı

güç 26 Şubat 1992'de Hocalı'da soykırım yaptı.

Rus yönetiminin bölgede sürekli nüfus dengeleri ile uğraşmasıyla meydana gelen göçlerin % 90'ının Karabağ ve çevresinden savaş nedeni olarak gerçekleşmesiyle son bulmuştur. Zorunlu göçün yaşandığı merkezler, Hankendi, Şuşa, Hocalı, Askeran, Ağdere ve Hocalı'dır. Karabağ çevresinden zorunlu göçün yaşandığı diğer yerleşim yerleri, Laçın, Kelbecer, Gubadlı, Zengilan, Cebrayıl, Fuzuli ve Ağdam illeridir. Söz konusu göçler pek çok sorunla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Ermenistan'da yaşayan Türklere de zorunlu göç tabii tutulmuşlardır. Ermenistan parlamentosunun 22 Kasım 1988 tarihli gizli oturumunda ülke içersinde tamamı Türklere oluşan 170 yerleşim biriminden ve Türklere karşı karşıya yaşadıkları 94 yerleşim birimindeki Türklere bir hafta içerisinde güç tatbik edilerek göç ettirilmeleri konusunda karar alınmış ve uygulanmıştır.

Sonuç (Analiz ve Değerlendirme). Osmanlı-Rus savaşında kandırılarak Rusya'ya götürülüp öldürülen 100 bin Ermeni'den ve günümüzde iktisadi buhran vadesinde pençeleyen Ermenistan'daki olaylar zincirinin baş sorumlusu yine Rusyanın olduğunu görmekteyiz. Öte yandan Ermenistan'ı idare eden, kışkırtan İran, Avrupa, Amerika ve Moskova'daki Ermeni lobisi ve bu ülkelerdeki kilise faktörü olduğu da bilinmektedir. Kanaatimize göre Rusya, Ermenileri kullanarak ve destek vererek gizli emellerini ve Erivan politikasını ortaya koymuştur. Çar Rusyasının çökmesi, daha sonra SSCB'nin bunun yerini alması ve 70 yıl sonra yıkılmasıyla son vuku bulan olaylar bile neticeyi değiştirmemiştir. Ruslar Çar döneminden devam eden geleneği bozmamıştır, aksine daha da ileri götürmektedir. Ermeniler bunun için Rus işgalini en etken garanti olarak karşıyorlar.

Tarihteki Taşnak, Hıncak, ASALA gibi birçok Ermeni örgütlerinin ve devlet terörünü, Rusya, Batı ve ABD gibi (son Karabağ olaylarında bu güçlere "Müslüman İran" da katılmıştır) devletlerin sırf kendi menfaatleri için ileri sürdükleri yalan vaatlerine kapılarak, Ermenileri büyük bir sefaletle sürükleyen ve hem de bir milyon Müslüman'ın bu yüzden ölümüne sebebiyet veren bu hareketler bugün kanayan bir yaraya dönüşmüştür. Bir diğer yabancı gözüyle de meseleyi körükleyicilerin başında yine Rusya'nın ağırlığını görmekteyiz. Şöyle ki: Türk insanını derinden etkileyen bu sorunu daha da karmaşıktır, yine Rusya'nın Kafkaslara ve Anadolu'ya ilişkin emellerinden ve Ermenileri koruma adına Türk Milletinin içişlerine karışmasından kaynaklanmaktadır. (15, 10)

Günümüze gelince ise, Ermenilerin asıl amacı oyalama ve unutturma politikasıyla, Karabağ başta olmak

üzere toprakların % 20'ni işgalini ve gerçekleştirdikleri katliamları, özellikle Hocalı soykırımını dünya kamuoyunun dikkatinden uzaklaştırmaktır. Ermeniler, 1828'den başlayarak 2020 yılına kadar Kafkas, Anadolu, Karabağ ve Erivan'da yaşayan yüz binlerce Müslümanı kendi topraklarından göçe zorlamış, tüm insanlığın ortak değerleri olan medeniyet abidelerini yok etmiş, mezalim ve soykırıma maruz bırakmıştır. Sadece kendi çıkarlarını kollayan tüm büyük devletler geçen yüzyılda olduğu gibi günümüzde de Ermeni teröründen nemalanmaktadır. Ermeni teröristler de görüşlerinin dinlenebilmesi için başta Rusya olmak üzere diğer dış güçlerin desteğine ihtiyaç duymuşlar. Ruslar ve diğer güçlerin asıl amacı Ermenistan'ı Müslüman nüfusundan arındırmak idi. Azerbaycan topraklarının % 20'ni işgal eden Ruslar ve Ermeniler, işgal ettikleri ve Ermenileştirdikleri topraklardan çekilmemek için tüm bahaneleri aramaktadır. Sözde "Ermeni soykırımı" denen asılsız iddialar bu unutturma ve oyalama politikasının bir ürünü olarak görülmektedir.

Sonuç itibariyle, Rus yönetiminin Güney Kafkas politikası iç politika ve dış politika kısımlarına ayrılarak ele alınmalı. Çünkü bu iki kısım da birbirini etkilemektedir. Rusya'ya bağlı Kuzey Kafkas Cumhuriyetlerindeki sorunlar, Güney Kafkas ülkelerindeki durumla yakından ilgili. Türkiye ve İran gibi bölgesel ve ABD gibi küresel güçlerin Güney Kafkaslar'da kendi çıkarları olduğundan, Rusya'nın Kafkaslar politikası söz konusu ülkelerin Rusya ile ilişkilerinde de önemli bir yere sahiptir. Rusya'nın Kafkaslar'daki en önemli iki amacını Hazar havzası ve genel olarak Kafkasları siyasi anlamda kontrol altında tutmak, yani *arka bahçe* olarak kullanmak ve Hazar enerji kaynakları başta olmak üzere bölgedeki enerji kaynaklarının işletilmesinde söz sahibi olarak bu ülkelerin ekonomilerini Rusya'ya bağımlı hâle getirmek şeklinde özetleyebiliriz. Ermenistan ise günümüzde resmi olmasa da gerek askeri, gerek siyasi gerekse de ekonomik açıdan zaten Moskova'ya bağlı bir eyalet durumdadır. ❁

Kaynaklar:

1. ARDTA (Azerbaycan Dövlət Tarix Arxivi): 484-1,-5, 44-78-88.
2. ARSPİHA (Azerbaycan Siyasi Partiyalar ve İctimai Həreketlər Arxivi): 267-8-259, 5.
3. RFDTA (Rusya Federasyonu Devlet Tarih Arşivi): 1405-11.
4. RFDTA: 821-7-220, 41.
5. RFDTA: 841-7-290, 38.
6. BOA: 58464/ 1839, Osmanlı belgelerinde ermenilerin sevk ve iskânı (1878–1920), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 91, Ankara 2007.
7. Osmanlı Belgelerinde Karabağ, BOA Genel Müdürlüğü, Ankara 2013.
8. Aslan Y., “Rus istilasından sovyet Ermenistan’ına Erivan vilayeti’nin demografik yapısı (1827–1922)”, Yeni Türkiye, Ermeni Sorunu Sayısı II, Mart-Nisan, 7 /38, Ankara 2001
9. Aşurbeyli, S., Bakı şəhərinin tarixi, Bakı 1988
10. Gaillard G., Türk-Ermeni Sorunu (Les Turcs-l’ Europe), İzmir 2003.
11. Glinka S.N, Ermenilerin Azerbaycan’a köçürülmesi, Rusyanın Erzurum’daki Başkonsolosu Mayevski’nin qeydləri, Bakı 1995.
12. Hacaloğlu, M., Arşiv vesikalalarıyla tarihte ermeni mezalimi ve ermeniler, İstanbul 1976.
13. İsmayil M., Azerbaycan tarixi, Bakı 1993.
14. Kartal K. Erivan’dan Van’a hatıralarım, Ankara 1987.
15. Kravjin G., “Büyük sovyet ansiklopedisinde ermeni sorunu”, Tarihten Güncelliğe Ermeni Sorunu, İstanbul 2007.
16. McCarthy J., “Bırakın tarihçiler karar versin”, Ermeni Araştırmaları, ASAM, Ankara 2007.
17. Memmedzade Mirze Bala, Ermeniler ve İran, Azerbaycan Neşriyatı, Bakı 1993
18. Memmedova F., Azerbaycanın siyasi tarixi ve tarixi coğrafiyası, Bakı 1993.
19. Mustafayev B., “Büyük devletlerin Kafkasya’daki ermeni siyaseti (Kafkasya’daki ermeni olaylarına ışık tutan bir arşiv incelemesi: 1910-1920)”, İstanbul Üniversitesi Uluslararası Avrasya İncelemeleri (AVİD), II /I, İstanbul 2013
20. Mustafayev B., “Tarihte ermeniler ve ruslar tarafından yok edilen türk izleri”, Asia Minor Studies, II / III, Kilis 2014.
21. Mustafayev B., “XX. Yüzyılın başlarında Güney

Sovyet Ordusu, topraklarının yitirilmesini protesto eden Azerbaycanlılara tanklarla saldırdı. 20 Ocak 1990, Bakü

22. Qasimov M., Birinci Dünya muharebesi illerinde büyük devletlerin Azerbaycan siyaseti (1914–1918), Bakı 2000.
23. Quliyeva V., “rusların ermenileri Güney Kafkasya’ya yerleştirme siyaseti ve Azerbaycan’da toprakların parçalanması” (Çev. S. Alyılmaz), Karadeniz Araştırmaları 2, Ankara 2004.
24. Swietochowski T., Müslüman cemaatten ulusal kimliğe rus Azerbaycan’ı 1905-1920, İstanbul 1988.
25. Şavrov N. İ., Rus işine zaqafqazyada yeni tehlike-muğanın yadlara xerraca qoyulması, Azerbaycan Elmler Akademiyası Xeberleri, Tarix, Felsefe, Huquq Seriyası, Nu: 3, Bakı 1988.
26. Xelilov A. Genosit protiv müslümanaskogo naseleniya Zakafkasya v istoriceskih istoçnikah, Bakı 2000.
27. Zeynaloğlu C., Muxteser Azerbaycan tarixi, Bakı 1992.